

СОЛӨЖҮ

1 ♦ 96

КИЧИНЕК БАЛДАРДЫҢ ЖУРНАЛЫ

6/N

Борис Укачинович Укачин — Россия тергеезинде жарлу поэт, бичиичи ле публицист. Ол одустан ажыра бичиктердин авторы.

Борис Укачинович 1936 жылда, (Чычкан жыл) 18 февральда, Ондой аймакта, Кайырлык журтта жылкычы кижинин билезинде чыккан. Ол үлгерлер бичиирин школдо үренип турарда баштаган. Поэттин эн баштапкы бичимелдери «Алтайдын Чолмон» газетте жарлалып туратан. Ол 1956 жылда национальный школды божодып, черүге барган. 1962—63 жылдарда Москвада, М. Горькийдин адыла адалган Литературный институтта үренген.

Борис Укачинович бистинг, «Солонг» журналдын, жаантайын авторы.

Поэтти 60 жажыла уткуп, ого оңон бийик једимдер ле бектен бек су-кадык күүнзейдис.

ТУЛААН АЙ

Кыштын корон соокторы
Кырларды ажып ойлоды.
Јердин јети сокоры
Јер алдында ойгонды.

Айу өрөкөн анданды,
Араайын Јылан тынданды.
Өркө, Борсык, Тарбаган —
Өскөзи де күнге тартынган.

Кечегизинин туйкаазы
Кеен ле иле көрүнөт.
Энезинин туфлязын
Кызычак кемјип, кееркенет.

КОЧКОР АЙ

Кайда да кайыр кырларда
Кочкордын мүүзи «корс» сынды.
Алтай кижии айлында
Көөш казанын кайнатты.

Кызыл јалбыш кызула
Кара казан кайнады.
Семис эттин јыдына
Соок кыш јылыды.

Обооны оронгон ийт дезе,
Ондо чыдажып болбоды.
Амтанду сөөкти сезеле,
Айлын корып, үр чыкты.

ТАБЫШКАКТАР

1. Салдым, салдым — не салдым?
2. Чыкырт, чыкырт — не чыкырт?
3. Табыр, табыр — не табыр?

4. Јалтырт, јалтырт — не јалтырт?
5. Күзүрт, күзүрт — не күзүрт?
6. Јүгүрүк, јүгүрүк — не јүгүрүк?

Аргымак

Арыкпай жайзаннын жаңыс уулы Бойкош жуу-чак болордо, Казахтын терине олжого барган.

Бойкош жараш дезе жараш та, жарындуга туттурбас уул болгон. Оны Ойроттын баатыры дежиپ, казахтардын жаан бийи ого кызын берип, күйү эдип аларга сананган. Же ол кача бербезин деп, онын кийнинен каруулчыктар жүрген.

Бир күн Бойкош сууга барыптыр. Сууны сузып жадала көрзө, сууны төмөн алдын богы агып келген. Лаптап көрүп турза, ол сегис кырлу бок эмтир. Бу тегин аттын эмес, аргымактын богы деп танийла, Бойкош сүүнип кожондогон:

Аргымактын богы деп,
Мыны кемин танийтан?
Арыкпай-таажы уулы деп,
Мени кемин танийтан?
Эржиненин богы деп,
Бокты кемин танийтан?
Эрлү жайзан уулы деп,
Бойкошты кемин танийтан?

Онойып кожондоп турарда, кожо суу алып барган бала сурады:

— Бок тудала, бодоп неге сүүнип турун?

— Аргымактын богын танийла, Алтайым санап кожондодым.

Кожо жүрген бала казахтардын бийинине ончозын төкпөй-чачпай куучын-

дап бер-ди. Мыны уккан казахтар энчикпей, аргымакты табарга умзанып, бар-жок малын бастыра жуутырган. Бойкош ончо малды эбирип келзе, аргымакка түней мал жок эмтир.

— Кайда сенин аргымагың? — деп, казахтар өчөп баштаган. Бойкош шүүп турала айткан:

— Кедери, бу жаан суунын бажыда, кемнин де журтты бар. Олордын малынан барып көрөр керек.

Чын ла, суунын бажында эмеген-өбөгөн эки карганак уртаптыр. Олор база кулга келген улус: Олордо ондый бир жаман кула айгыр болгон: колыбуды кыскачак, бойы таакылу жабага ошкош неме. Оны Бойкош көргөн лө бойынча, аргымак бу эмтир деп таныган. Үргүлөп калган, таакылу жабага ошкош, кула айгырды казахтар көрөлө, бүтпей, ичтери селендежип, база ла шоодып каткырьшкан. Кула айгырга Бойкошты миндиреле, ары-бери желдир, көргөйис дешкен. Кула айгыр желип-желбей, күүн-күч жогынан тапыл-тупыл

эдип турарда, казахтар Бойкошты камчыла согуп: «Бу аргымак эмес, кодырлу жабага туру не» — дежип, электеп, өчөгилеп турды.

— Бүтпей турган болзогор, атты жазап ээртегер, эки капка кумак урала, артындырып, бир бууш тал камчы беригер — деп, Бойкош айтты.

Казахтар уулдын айтканыла эттилер.

Je, эмди аргымактын эди изип, колтыгынан ак көбүк агып келерде, Бойкош эки каптын кулагын кезе чапкан бойынча, тал камчыла аттын жалмажына сокты. Аргымак канадын жайып ийген кептү, ары болгон, шунуп ла ийген. Бойкош мынайда кожондогон:

Кускун танма куркулдап,
Куу тебедим дебезин.
Кулугур казах мактанып,
Мени туттым дебезин.

Каргаа танма каркылдап,
Кас тебедим дебезин.
Казах танма калактап,
Бойкошты туттым дебезин.

Казахтар калактажып, Бойкошты једип тударга, бир күндүк јерге сүрген. је аргымакка јетпей калган.

Алтайына јууктап, Бойкош мынайда кожондоды:

Тарбаантайдын талайын
Кечпезегим — ол кечсин.
Талбак бөрүктү казахка
Јүрбезегим — ол јүрзин.
Төрбөтөйдин талайын
Кечпезегим — ол кечсин.
Телбек бөрүктү казахка
Јүрбезегим — ол јүрзин.

Арыкпай жайзаннын айылында, отто турган күлер казан, кенейте күлүрөй берди. Өрөкөн алан кайкап, манзаарып айтты:

— Озодо угуп жүрөтөм, күлер казан күлүрөзө, аргымак мантайтан эди. Казах жерине олжого барган уулым аргымакты танийтан. Айдууга барган уулым келип жаткан эмес пе. Аргымакты токтодоп албазыс. Ат үстинде уулды антара тартып алар тегек белетезин. Урукчы кижин уруктаар, чалмачылар чалмадаар — деп, жайзан жакару берди.

Ал тайгалар ажып, токтоду жок келип жаткан, эди-каны изиген аргымакты канча кижин чалмадап-уруктап болбогон. Ат үстинде уулду бир карган өбөгөн тегектеп алган. Көрөр болзо, байагы уул өлгөнү-тирүзү билдирбес.

Жангыс кийиске салала жайкаарда, энделген санаазы ордына кирип, мынайда айткан:

— Эртиштин суузын кечерде, ол жанында мал киштеген. Оны угуп, кара бее, аргымактын энези деп бодоп калгам. Эки жанына олий-солый камчылап, онон билбейтирим.

Аргымак онон ары барып жадала, Кан-Жабаганга токтогон, онын учун ол жер койго-малга кин-алтай дежет. Каракол ло Кайырлык өзөктөргө анданган, онын учун бу жерлер салкындык. Чуйга жеделе силкинген, онын учун ол жерлер боржонду.

Апагаш кастын балазы
Агын сууда эжинет.
Көкүдип, оны энези
Балык тударга үредет.

Кара такаанын балазы
Кара тобракта уймалат.
Сууга жууктатпайт энези:
— Агарың сен! — деп, арбанат.

ТӨГҮН

«Тилде сөөк жок» — деген укаалу сөсти уккан ла болбойын. Бу сөстин учуры алыптын аткан огындый чечен ле учурлу. Онын учун, эл-жон до ортодо, айылда да болзон качан да төгүн сөс айтпа. Төгүн сөс сангыс ошкош жапшынчак. Бир ле төгүнденип баштазан, ого темигип, макан кайнап, якшызына берерин. Бир төгүнчи уулчак керегинде чөрчөкти билетен бедин? Билбес болзон, куучындап берейин.

Малчы уулчак журтаган. Ол бир катап «койлорыма бөрүлер табарды, болужыгар» — деп, ыйлап-сыктап журтка келди. Улус мылтык-бычагын тудунып, уулчактын турлуузына келзе, ончо эзен-амыр. Уулчакка мындый ойын жарай берген. Ол экинчи катап улусты база ла шакпыратты.

Je, үчүнчи катап онын койлорына чын ла бөрү табарарда, улус онын кыйгызын ойынга бодоп, болушка барбаган. Бөрүлер онын көп саба койлорын тудуп салган.

Тату, жараш төгүн айдып жүргенче, ачу да болзо, чындык айт.

КЕП СӨСТӨР

Меке макка баштабайтан.

Бир төгүндензен,
Экинчизинде төгүнденип болбозын.

Чын айдардын најылары көп,
Төгүн айдардын өштүлери көп.

Төгүн каткы ыйдан жаман.

БАЛДАРДЫҢ ЧҮМДЕМЕЛДЕРИ:

Айсулу Чамаева

Алеша Какпаковтын журуктары

СҮҮГЕН ЖУРНАЛЫМ «СОЛОҢЫ»

Кару журналым, «Солоңы»,
Капшай келзен айылдап.
Сенин листтеринди ачып,
Барарым сеге жорыктап,

Көпти билип аларга,
Болужадын меге, «Солоңы»,
Карудан кару журналым,
Жүзүн өңдү «Солоңы».

«Жажыл жай»

Толик Сабатаев, Бешпелтир.
«Калганчы тооргы»

«Тымык»

БООЧЫ ЛУРТТЫН БОЛЧОМДОРЫ БИЧИЙТ

Арунай Айилдашева,
төөлөс сөөктү.

ЭРТЕ КҮС

Күс алтын кийимин кийип, алтайыска једип келди. Агаштар јалбырактарын үйдежип, араайын-араайын ыйлагылайт. Анчадала, кайын агашты көрөргө сүрекей күч. Јалбырак јокко — куу јылангаш.

Айу өрөкөнгө не болзын. Удабай, баштапкы кар түшсе ле, ичегенине уйуктаарга кирер.

Койон дезе, јыраада јажынып, јайгы кийимин уштып, кышкы кийимин кийет.

Ырысту Декенов,
кыпчак сөөктү.

КУРААНДАР

Бисте алты кураан бар. Ончозы ак өндү, ончозы чыдап калган. Кичинек тушта олор кандый шулмус, кутус болгон. Је јаанаган сайын олор кандый да кунукчылду. Өлөңди, Јарманы јип алала, энелерин өткөнип, кепшенип јаткылаар. Је качан аптагылай берзе, маараар ла маараар. Чек кулагын тунар. Мен кураандарымды сүүп ле кичееп јадым.

АМЫР МЕКЕЧИНОВ,
майман сөөктү.

КҮЧҮКТЕР

Менде эки күчүк бар. Бирүзинин ад — Сарас, экинчизи — Агас. Бирүзи — согушчан, экинчизи — јобош. Сарас болчок, Агас дезе кичинек ле арык. Агас улуска үрет, Сарас кой-малды торсыктайт.

Бир катап бистин сүзеген эчки Сарасты макалу ла кезеткен эди. Је ондый да болзо, Сарас малга үрерин таптабаган.

Олор экү курсак блаажып јийт. Бир катап согужала, Сарастын кулагы јыртылган, Агастын жаагы јарылган. Согужып токунайла, олор ойто ло најылар. ойто ло јангыс ујада конгылайт.

БИЛБЕСТИ БИЛЕР – БИЛЕЕРКЕКТЕР

(корей чөрчөк)

Мынан озо-озодо эмеген-өбөгөн каргандар журтаган. Олорды жаман улус деп айдып болбозын, же өскө улуска көрө бир сан-башка кылыгы бар болгон. Олор кемнин де эрмек-куучынын, айткан сөзин жетире укпас, жангыс ла кыйгыргылап турар: «Билерис,

билерис!»

Бир катап ол эки карганакка чекпен саткан кижиге келди.

— Бу чекпен тегиндү эмес — ол куулгазынду — деп, садучы куучынын баштады.

— Билерис, билерис — деп, карганактар айдышты.

— Бу чекпенди кийеле, бир топчызын топчылап ла ийзен, жерден бир кулашка көдүрилип чыгарың — деп, чекпеннин ээзи куучынын улалтты, — экинчи топчыны топчылап ийзен — булуттарга жедерин, же качан үчүнчизин топчылазан ла, ак-айаска учуп чыгарың...

Карганак чала-была чекпенди кийип, ойто жерге канайда түжерин де сурабай, кыйгырды:

— Билерис, билерис!

Же бот, үчүнчи топчыны топчылап, карганак ак-айаска учуп чыкты.

Эмегени дезе карганактын кийнинен жүгүрүп, кыйгырат:

— Көрзөөр дө! Көрзөөр дө, менин өбөгөним уча берди.

Ол сан өрө көрүп, жүгүрүп бараатканча, алдында суу аккан жууканы да аярбады. Анайып, карганактын үйи сууга түжүп, ага берди.

Анан бери көп-көп суулар аккан, көп-көп жылдар өткөн, же бу эки карганактын жүрүмү керегинде куучын албатыда ундылбаган. Улустын айдышканыла болзо, учуп чыккан өбөгөни - мүркүт, эмегени — балык болып калган. Же билееркек улуска ондый жүрүм карын ла жакшы деп айдышкылайт.

журуктары А. Кыйынованын

ТАШТАРДАГЫ ЖУРУКТАР

1-кы журук

Туулу Алтайдын кайа-таштарына жүзүн-жүүр журуктарды (петроглифтерди) улус туку «таш чак» дейтен өйдөн бу жуукка жетире чүмдеген. Онын учун, таштардагы журуктар эн ле көп түүкилик кереестердин бирүзи. Билимчилер кажы ла жыл жаны журуктар табат. Же көп журуктар эмди де табылгалак.

Башка-башка өйлөрдө чүмделген журуктар бой-бойларынан тыш бүдүмиле, жазаган эп-аргазыла аныланат. Көп журуктарды таш эмезе күлер жепселдерле согуп жазаган, кезиги будукла журулган.

Көп-көп журуктарды, кандый өйдө журулганын, билимчилер чокым биллип болбойт. Кезик шинжүчилер Жалбак-Ташта (Ондой аймак), Куйлуда (Көксуу-Оозы аймак) ла Куйуста (Чамал аймак) сыгындардын ла буландардын сүрлерин (1-кы журук) таш чактын учында чүмделген деп айдыжат.

Күлер чакта (5 мун жыл мынан озо) өбөкөлөрүстин кайа-таштарда артыскан журуктары Кош-Агаш, Шабалин, Ондой аймактарда көп туштайт. Ол өйдин журукчылары буландардын, букалардын, абра жеккен аттардын сүрлерин жураарга сүүгилейтен. Эн ле кайкамчылузы, бистин эрадан эки мун жыл озо кызыл ла кара будуктарла жураган журуктардын өни бир де онбогон. Андый журуктар Турачактын ла Ондой аймакта Буландык ла Караколдын кайа-таштарында бар. (2-чи журук).

2-чи журук

Орто чактарда ла бу ла жуук
 өйлөрдө бистин өбөкөлөрис
 журуктарды алдында ок чылап ташты
 ойо согуп жазаган. Бу өйдин эн ле
 жаркынду жараш журуктары курч бы-
 чактын мизиле жураган. Анда не жок
 деер: атту ла жойу жуучылдардын, бал-
 дардын, үй улустын, камдардын,
 малдын, ан-куштардын ла онон до
 өскө көп-көп журуктар бар. (4-чи
 журук).

Темир чактын башталганынан,
 «скиф» өйдин (бистин эрадан озо
 бир мун жыл) журуктары өткөн чак-
 тарга көрө башка. Ненин учун дезе,
 ол тушта алтайлар ан-кушты тем-
 дектейтен анылу эп-сүме тапкан. ба-
 рынтачы андар туйгакту тындулар
 туткан журуктар, жаан айры мүүстерлү
 сыгындар, аттардын, төөлөрдүн, те-
 келердин сүрлери шак ла бу өйгө
 келижет. (3-чи журук).

4-чи журук

3-чи журук

«Улус ненин учун ташка жураган?»
 - деп суракка бир учурлу каруу бе-
 рер арга жок. Кезик журуктар улус-
 тын агару, байлу жерлеринин керее-
 зи, кезиги божогон атту-чуулу жуу-
 чылга учурлалган, бир канчазы ал-
 батынын кандый-кандый жаан учур-
 лу керегин темдектеген, а кезиги
 тегин ле жураган. Же, кандый да бол-
 зо, кажы ла журук бистин ада-
 өбөкөлөростин көгүс жүрүмин, күүн-
 санаазын, көрүм-шүүлтезин көр-
 гүскен байлык. Онын да учун, кайа-
 таштардагы журуктарды ажаарып, че-
 берлеп жүректер!

Василий Сойонов,
 билимчи.

ЈАНМЫР

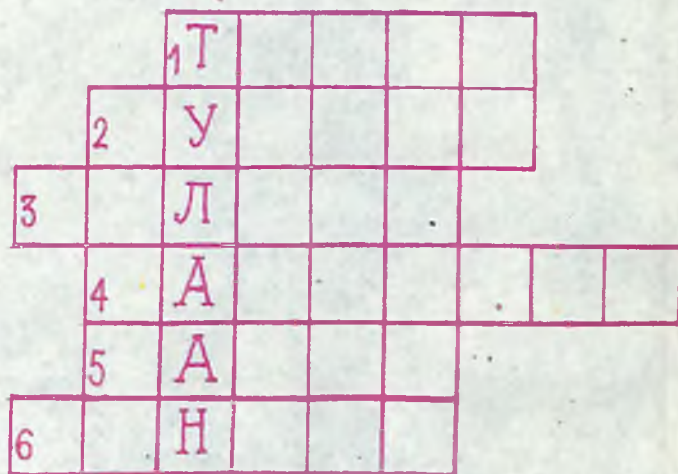
- Јагмыр, јагмыр, сен кайдаг?
- Тестек, семис булуттан!
- Булут, булут, сен кайдаг?
- Буулап чыккан ол буудан!
- Буу, буу, сен кайдаг?
- Агып јаткан суучактан!
- Суучак, суучак, сен кайдаг?
- Сениг, уулчак, јанында,
Сүүнип түшкен јагмырда!

САНАН, ШҮҮ, ТАП!

Чертимекке кузукка једер
јолды таап беригер.

КРОССВОРД
«ЈАС»

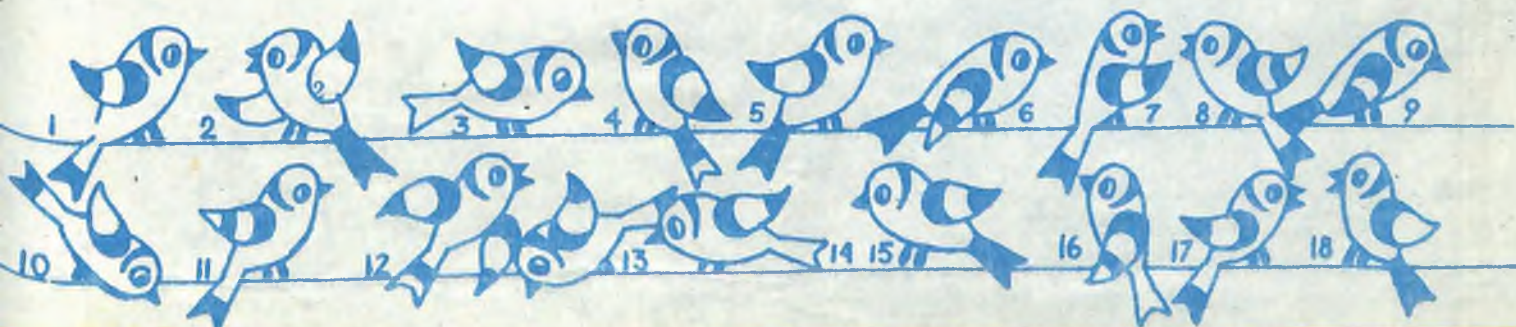

БИСТИ ТАНЫЗАН

Мен келзем ар-бүткен
Јажыл тонын јабынат.
Ј-ны К-га солыза,
Јүзүп јүрер куш болот.

1. Јабынтынан секирет, «топ, топ» деп кожондойт.
2. Кобыны төмөн шолырайт.
3. Кеткин кушкаш.
4. Кардан ак, көмүрден кара.
5. Кырланга кызыл өрт.
6. Јаскы айдын ады.

ТҮНГЕЙ КУШТАРДЫ ТАБЫГАР.

«Солонгы» 1996

РЕДАКЦИЈАНЫН СУРУЗЫ: 659700, г. Горно-Алтайск,
Чорос-Гуркиннинг оромы, 38. Тел: 52-97.

Баш редакторы К. ТЕПУКОВ, баш јурукчызы В. ТОРБОКОВ.
Эптештирү редакторы Е. МАНЫШЕВА

Сдано в набор

Подписано к печат. Формат 84x108^{1/16}.
Бумага офсетная. Тираж 3000. Заказ 6152.
Айананын көрүде болгон јуругы.

Г. И. Чорос-Гуркин «Мүркүтгер»

+